

מצות מחצית השקל

גילוי עניינו של הכלל בישראל

מחלוקת התנאים

א. נחלקו תנאים במשנה לגבי חיוב הכהנים במצות מחצית השקל (שקלים פ"א מ"ג-ד'):

...ואין ממשכנין את הכהנים מפני דרכי שלום. אמר רבי יהודה: העיד בן בוכרי ביבנה, כל כהן ששוקל אינו חוטא. אמר לו רבן יוחנן בן זכאי: לא כי, אלא כל כהן שאינו שוקל חוטא, אלא שהכהנים דורשים מקרא זה לעצמן: "וכל מנחת כהן כליל תהיה לא תאכל", הואיל ועומר ושתי הלחם ולחם הפנים שלנו, היאך נאכלים.

תנא קמא סובר, שהכהנים צריכים לתרום למחצית השקל, אלא שמפני דרכי שלום אין ממשכנים אותם, כלומר אין כופים עליהם לתרום. אף רבן יוחנן בן זכאי סובר שהכהנים צריכים לתרום למחצית השקל.

ר' יהודה סובר, שהכהנים רשאים לתרום למחצית השקל, אך אינם חייבים לעשות זאת, ולכן אין ממשכנים אותם.

הכהנים היו דורשים מן הפסוק, שאסור לכהנים לתרום למחצית השקל, כיון שמכסף זה קונים את קרבנות הציבור, ואם יהיה בקרבנות חלק של הכהנים, הרי שיהיה אסור לאכול את מנחות הציבור כמו העומר ושתי הלחם ולחם הפנים, שכן מנחת כהן אינה נאכלת. על כן אין הכהנים שותפים לתרומה זו, כדי לא לפגום במנחות הציבור.

הרב כשר דן במשנה זו, ומקשה עליה מספר קושיות ("תורה שלמה" פרשת כי תשא, מילואים פרק ב').

א. סגנון המשנה קשה - "כל כהן ששוקל אינו חוטא", "כל כהן שאינו שוקל חוטא". לא מצאנו סגנון זה במשנה. בדרך כלל אומרת המשנה "רשות" ו"חובה", ולא האם העושה או הנמנע מלעשות חוטא או שאינו חוטא.

ב. דרשת הכהנים היא מוטעית, לכאורה, ואף על פי כן המשנה אינה מתייחסת לדרשתם ואינה מביאה ש"מיחו בהם חכמים", או התנגדות אחרת לדבריהם המוטעים. ועוד, כיצד דרשו הכהנים דרשה לטובת עצמם בדבר שיש בו הנאת ממון?

ג. הרב כשר מוכיח, שרבן יוחנן בן זכאי היה כהן, ואם כן קשה לשונו "אלא שהכהנים דורשים מקרא זה לעצמן"¹.

ב. הירושלמי על משנה זו בשקלים (פ"א ה"ג) מביא דיון בין חכמים לר' יהודה בעניין זה:

ר' טבי בשם רב המנונא: כן משיבין חכמים לר' יהודה, חטאת יחיד מתה אין חטאת ציבור מתה, מנחת היחיד קריבה כליל ואין מנחת הציבור קריבה כליל... והוא מוטיב לך: זו לא נדבת יחיד היא. ואינון מתיבין ליה: מכיון שנמסרה לציבור כמי שהיא נדבת ציבור.

יש להבין את דבריהם של חכמים ור' יהודה בירושלמי, הנראים חסרי מובן, לכאורה (המפרשים בירושלמי מסבירים שאין קשר בין המשפטים השונים בדו שיח זה).

פשט המשנה

נראה, שהמשפט "ואין ממשכנים את הכהנים" אינו דין מחודש שכותבת המשנה, אלא תיאור המציאות הקיימת. המציאות היתה שלא כפו על הכהנים לתרום מחצית השקל, אף שכפו זאת על כל הציבור. מציאות זו היתה הרקע למחלוקת התנאים, מדוע זוהי המציאות ומהו ההסבר לכך. מחלוקת התנאים המובאת במשנה היא סביב מקורה וסיבתה של מציאות זו, ובעניין זה מופיעות במשנה שלוש דעות.

דעה ראשונה: "מפני דרכי שלום", ובירושלמי מובא "מפני דרך הכבוד". הכהנים חייבים במחצית השקל ככל ישראל, אך משום כבודם או מפני השלום לא כפו זאת עליהם, ועל כן לא משכנו אותם אם לא נתנו (אף ריב"ז סובר שהכהנים חייבים לתת, אך מסביר את הסיבה לאי הכפיה בדרשת הכהנים לעצמם).

דעה שנייה: דעת ר' יהודה בשם בן בוכרי היא, שהכהנים אינם חייבים לתת. אין ממשכנים את הכהנים כי אין עליהם חובה לתרום, אף שהם יכולים לתרום אם רצו. דעה שלישית: דעת הכהנים שמביא ריב"ז, שאסור לכהנים לתרום למחצית השקל, כיון שאין לקנות מנחות ציבור מכסף הכהנים, ולכן אין ממשכנים אותם, שכן הכהנים אינם תורמים.

ביאור המחלוקת

עניינה של מצות מחצית השקל, בה נותן כל אחד מישראל את שקלו לתרומת הציבור, היא התכללותו של היחיד בכלל ישראל. כל יחיד השוקל את שקלו תורם את חלקו לתרומה הכללית, בה נקנים קרבנות הציבור "בשם כל ישראל".

¹ הרב כשר מתרץ את הקושיות על פי גירסא אחרת של המשנה, אך קשה הדבר לשנות גירסא, ונראה שניתן להבין גם גירסא זו, וכפי שיתבאר בהמשך.

נראה, אם כן, ששורשה של מחלוקת התנאים הוא בהבנת המושג "כלל ישראל" ויחס הפרט בישראל והכהנים אל הכלל.

ניתן להתבונן בעניין זה בשלוש צורות.

א. "כלל ישראל" הוא מושג מופשט, שמעל לפרטים, מעל לאדם הפרטי מישראל. אמנם הפרטים כלולים בכלל, וכל אחד מישראל שייך לכלל ישראל, אך הפרטים אינם מרכיבים את הכלל. הכלל לא נוצר מריבוי הפרטים, אלא הוא מעליהם.²

על פי הבנה זו, אין כל פגם בתרומת הכהנים, שכן הקרבנות הנקנים בכסף התרומה נקנים לכלל ישראל, ואין לכלל יחיד חלק ממשי בהם. הכהנים וישראל שייכים לכלל באותה מידה, ועל כן חיובם במחצית השקל שווה. זוהי דעת תנא קמא וריב"ז, שהכהנים חייבים במחצית השקל ככל אחד מישראל.

ב. דרך נוספת להבנת מושג הכלל היא, שאף כי הכלל הוא מושג מופשט העומד מעל לפרטים הכלולים בו, הרי שיש לכלל ביטוי בפועל, בכהנים. הכהנים שפרטיותם אינה באה לידי ביטוי, כיון שאין להם נחלה ו"איש ה' ונחלתו יאכלון", הם הביטוי של הכלל במציאות.

כל יחיד ויחיד מישראל תורם מחצית השקל לכלל, והכלל, שבא לידי ביטוי בכהנים, מקבל את הכסף למקדש ומשתמש בו לצורך הציבור כולו.

על כן, אין הכהנים צריכים לתרום, שכן הם המקבלים את הכסף ככלל, ואין הם חלק מן הפרטים התורמים, אך כהן ששוקל - אינו חוטא, כלומר, אינו מחסיר ופוגם³ בכלליותו של הכסף, שכן כשהוא תורם כאדם פרטי, הרי הוא ככל אחד מישראל שתורם, שאין לו חלק ממשי בקרבן, ועל כן תרומתו של הכהן אינה פוגמת את הקרבן, ואף מנחות הציבור יאכלו.

זו דעת ר' יהודה בשם בן בוכרי, שהכהנים אינם צריכים לתרום, אך אם תרמו - אין זה פוגם את הקרבנות שנקנו בכסף התרומה.

ג. דרך נוספת להבנת עניין הכלל וקשרו אל הפרטים: הכלל מורכב מן הפרטים, ו"אין בכלל אלא מה שבפרטים". ככל קבוצה חברתית שהכלל שבה הוא סך כל הפרטים המרכיבים אותה, כך גם כלל ישראל מורכב מכל האנשים שבעם ישראל.

בהבנה זו, כהן שתורם פוגם במנחות, שכן כל ישראל הם כשותפים בקרבנות הציבור הנקנים מכסף מחצית השקל, וחלקם של הכהנים גורם שהמנחות לא יאכלו. הבנה זו היא הבסיס לדרשת הכהנים, שכהן ששוקל - חוטא, שכן הוא פוגם את המנחות מאכילה.

² להמחשת העניין ניתן לדמות זאת ליחס שבין שורת המספרים האינסופית אל מושג האינסוף המספרי. האינסוף הוא רמה אחת מעל כל המספרים, ואף שכל המספרים כלולים באינסוף, אין הוא מורכב מאוסף כל המספרים אלא הוא עניין נפרד.

³ ע"י רש"י לבראשית ל"א, ל"ט; מלכים א' א', כ"א; איוב מ"א, י"ז, שחטא הוא לשון חסרון, ומקורו בפסוק במלכים: "וְהָיִיתִי אֲנִי וּבְנֵי שְׁלֹמֹה חֲטָאִים".

ישוב השאלות

על פי הדברים שאמרנו תתבאר המשנה ויתיישבו השאלות שהעלינו בתחילת הדברים.

המחלוקת האם כהן ששוקל "חוטא" או "אינו חוטא", מכוונת בעיקרה לקרבן - האם קרבנות הציבור יחסרו משלמותם בגלל תרומתו של הכהן או לא. זהו אכן ביטוי יחודי למשנה זו המבליטה את יחסו של היחיד לכלל, ודנה ביכולתו של היחיד לפגום את קרבנות הציבור.

דרשת הכהנים איננה המקור לכך שהכהנים אינם תורמים, אלא באה כהסבר שבדיעבד למציאות זו, ולכן אין צורך לחלוק עליהם, שכן גם חכמים מודים שהכהנים אינם תורמים, והמחלוקת היא רק על הסיבה לכך. כך גם מובן הרקע לדרשת הכהנים. אין זו דרשה להנאתן, אלא דרשה שבאה להסביר מדוע אין ממשכנים אותם לתרומת מחצית השקל.

על פי דברים אלה, יובן גם הדו שיח בירושלמי. לשון הירושלמי:

ר' טבי בשם רב המנונא: כן משיבין חכמים לר' יהודה, חטאת יחיד מתה אין חטאת ציבור מתה, מנחת היחיד קריבה כליל ואין מנחת הציבור קריבה כליל... והוא מותיב לן: זו לא נדבת יחיד היא? ואינן מתיבין ליה: מכיון שנמסרה לציבור כמי שהיא נדבת ציבור.

חכמים משיבים לר' יהודה, שכשם שחטאת ציבור אינה מתה, אף במקרה שחטאת יחיד מתה, כך גם מנחת ציבור, אף שהכהנים הם חלק ממנה, אינה נשרפת. הציבור הוא מעל הפרטים, ואין כל פגם בתרומתם של הכהנים לציבור, ולכן גם כהנים חייבים במחצית השקל.

על כך משיב ר' יהודה, שמחצית השקל ניתנת אמנם לציבור, אך הנותנים הם היחידים, כל אחד ואחד מישראל, והכהנים אינם חלק מן היחידים שכן הם הכלל, ולכן אינם צריכים להשתתף בתרומת היחידים. אולם, חכמים סוברים שכיון שהתרומה ניתנת לציבור, והוא מעל לפרטים, הרי שגם הכהנים, כפרטים, צריכים להשתתף.

פסק הרמב"ם

בהל' תמורה (פ"א ה"א) פסק הרמב"ם:

ואחד מן השותפין שהמיר או מי שהמיר בקרבן מקרבנות הצבור, הואיל ויש לו בהן שותפות הרי זה לוקה ואין התמורה קודש.

הרמב"ם מגדיר שלכל אחד מישראל יש שותפות בקרבנות הציבור, ולכן לוקה אם המיר (אף שהתמורה אינה מתקדשת). על פי דברינו, פסק הרמב"ם מתאים לדרשת

הכהנים, הרואה בכל ישראל שותפים בקרבנות הציבור. על פי דרשה זו, אסור לכהנים לתרום למחצית השקל, שכן תרומתם ושותפותם בקרבנות הציבור תפסול את המנחות מאכילה. אולם, הרמב"ם פסק אחרת (שקלים פ"א ה"ז):

הכל חייבין ליתן מחצית השקל - כהנים, לויים וישראלים...

כיצד יתיישבו שני פסקים אלה? האם היחיד נחשב שותף בקרבנות הציבור, או שאין הוא שותף?

נראה, שיש לחלק בין סוגים שונים של שותפות בין אנשים. בשותפות מלאה, לכל אחד מן השותפים יש חלק בדבר המשותף. יש סוג נוסף של שותפות, בו אנשים שותפים בדבר אף שאין לכל אחד מהם חלק מוגדר בדבר המשותף.

שותפותם של ישראל בקרבנות הציבור איננה שותפות מלאה. לא ניתן לומר שלכל אחד מישראל חלק מוגדר השייך לו בקרבנות הציבור, ולכן תרומת הכהנים איננה פוסלת את מנחות הציבור מאכילה, שכן אין זו מנחה שיש לכהן חלק בה, אלא מנחת ציבור. עם זאת, יש לכל אחד מישראל שייכות לקרבנות הציבור, ועל כן יכול הוא להמיר.

ננסה להגדיר את החלק שיש לכל אחד בכלל, כפי שרואים בקרבנות הציבור. נראה, כי אין ליחיד שותפות בכלל, אך יש לו זיקה אל הכלל. בכל יחיד יש ניצוץ מנשמת הכלל, ואף שהכלל הוא מעל הפרטים, ואין הם מרכיבים אותו, עם זאת יש לכל יחיד זיקה אל הכלל, ועל כן מעשיו יכולים להשפיע ולפעול על הכלל. זיקה זו באה לידי ביטוי בכך שאסור ליחיד להמיר בקרבנות הציבור. אולם זיקה זו אינה פוטרת את הכהנים ממחצית השקל, שכן אין היחיד שותף מלא בקרבנות הציבור, ולכן תרומתם אינה פוסלת את המנחות מאכילה.

הדברים יתבארו בעזרת משל מגוף האדם. נפש האדם היא בחינת הכלל, והאיברים הם כפרטים הכלולים בכלל זה. ודאי, שהנפש היא יותר מאשר סך כל האיברים המרכיבים את גופו של האדם, ולא ניתן לומר שלכל איבר יש חלק מסוים בנפש. אין האיברים "שותפים" בנפש. אף על פי כן, בכל איבר יש פתח אל הגוף כולו ואף אל הנפש, ודבר זה בא לידי ביטוי בכך שפעולה באיבר אחד יכולה להשפיע על מצבו הגופני ואף הנפשי של האדם כולו.

ועוד. ניתן להמשיך את המשל שהובא לעיל (הערה 2) ביחס לשורת המספרים האינסופית גם לעניין זה. העובדה שכל מספר הוא חלק מן השורה האינסופית מלמדת שבכל מספר יש ניצוץ אינסופי, ואילולא זה, לא היה יכול להיות חלק מן השורה האינסופית, אף אם יצטרפו אליו מספרים רבים. אף שהמספרים הבודדים אינם מרכיבים את האינסוף, יש לכל מספר זיקה אל האינסוף, שכן המספר הוא ביטוי מסוים של האינסוף, וכלל המספרים מרכיבים את שורת המספרים האינסופית.

